

KIRGIZ ŞAİR MENDİ MAMAZAIROVA’NIN VATAN TEMALI ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayşe ŞENER *

Özet: Kırgız şair Mendi Mamazairova, Sovyet döneminden günümüze kadar verdiği eserlerle Kırgız edebiyatının güçlü kalemlerinden biridir. “Kırgız El Akını” ünvanına sahip Mamazairova, küçük yaşlardan itibaren edebiyat ve şiirle ilgilenmiştir. Eğitim hayatı ve yeteneği yazarın kalemini besleyen unsurların başında gelmekle beraber eşi ünlü yazar Colon Mamitov’un bu sürece etkisi de önemlidir. Hikâye, şiir ve tiyatro türlerinde eser veren Mamazairova özellikle şiir türünde eserleri ile öne çıkmıştır. 1975’te yayımlamaya başladığı ilk hikâyelerinden itibaren Kırgız toplumunun kültürel, siyasi ve sosyal hadiselerini eserlerinde konu edinen Mamazairova’nın yazarlık anlayışında Kırgız toplumunun özgürlüğüne duyduğu bağlılık ve vatan sevgisi büyük rol oynamaktadır. Bu amaçla yazdığı ve Kırgız kültürü, tarihi ve sosyal yaşantısını öncelendiği eserleri çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çalışmada yazarın 2009 yılında Bışkek’te yayımlanan *Tur Uluu Curt* adlı şiir kitabında yer alan vatan temalı şiirleri irdelenmiştir. Şair, bu kitapta yer alan şiirlerinde vatan kavramını bir bütün olarak değerlendirmiş, vatanın bağımsızlığını koruma ve vatan için mücadele, tarihte yaşanan savaşlar ve kayıplar için üzüntü, kazanılan zaferler çerçevesinde vatan sevgisini ifade eden şiirler kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kırgız Edebiyatı, Kırgız Şiiri, Mendi Mamazairova, Vatan.*

A Review on the Patriotic Themed Poems of Kyrgyz Poet Mendi Mamazairova

Abstract: Mendi Mamazairova, a prominent figure in Kyrgyz literature, has produced a body of work spanning from the Soviet era to the contemporary period. Mamazairova, who has the title of “Kyrgyz El Akhin”, has been interested in literature and poetry from an early age. Her educational background and talent are among the primary factors that nourished her pen, alongside the significant influence of her renowned spouse, the writer Colon Mamitov. Across various literary genres, including stories, poems, and theatre, Mamazairova has particularly distinguished herself in poetry. Mamazairova’s commitment to the freedom of the Kyrgyz society and her love of homeland play a major role in her understanding of authorship, which has been the subject of the cultural, political and social events of the Kyrgyz society since her first stories began to be published in 1975. Her literary perspective is deeply rooted in her commitment to the freedom of Kyrgyz society and her fervent patriotism. This study focuses on Mamazairova’s collection of patriotic poems from her poetry book titled *Tur Uluu Curt*, published in Bishkek in 2009. In this collection, Mamazairova explores the notion of homeland comprehensively, addressing themes such as safeguarding national independence, the struggle for the homeland, lamentation for historical wars and losses, and the celebration of patriotism through victorious moments.

Key Words: *Kyrgyz Literature, Kyrgyz Poetry, Mendi Mamazairova, Homeland.*

Giriş

Mendi Mamazairova, 1943 yılında Kara-Suu’nun Konur Caz köyünde doğmuştur. 1965’te Kırgız Devlet Üniversitesi’nde Filoloji Fakültesi’nden mezun olan Mamazairova ilerleyen yıllarda öğretmenlik, habercilik olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuştur. Edebî hayatına ise 1975 yılında çıkardığı hikâyelerinden oluşan *Nöşör* (Yağmur) adlı kitabı ile giriş yapan Mamazairova, 1979’da *Salamatsıñbı, Kün!* (Merhaba Güneş/Gün) adlı şiir kitabı, 1980’de *Caydın eñ, ışık (carık) künü* (Yazın En Aydınlık Günü) adlı hikâye kitabı, 1985 *Ak Kanattuu Çabalekey* (Ak Kanatlı Kırlangıç) adlı povest ve hikâyeleri, 1988’de roman, povest ve hikâyelerinden oluşan *Turumtay* (Bozdoğan) adlı kitabı, 2000’de *Kaygıdan turguzdum saga bir estelik* (Üzüntüden Sana Bir Heykel Yaptırdım) adlı şiir kitabı, 2004’te *Turumtay* (Bozdoğan) roman ve hikâye, 2007’de *Eneler Ünü* (Annelerin Sesi), 2007’de *Cañgak Güllü* (Ceviz Çiçeği) povestler, *Taaringan şaar* (Küsen Şehir) adlı şiir ve poemaları, 1987’de *Naristege Arnalgan Hrizantema* (Bebeğe Armağan/İthaf Edilen Kasımpatı), 1992’de *Appak ayal aydan kız* (bakustun ak köynöğü) (Tertemiz Kadın Ay Gibi Kız-Bakuş’un Ak Elbisesi) trajedisi, 1993’te *Kınguut tüşkön bir keçte* (Karanlık Bir Akşam) draması (Aamatov, vd. 2008: 384-385) gibi şiir, hikâye, tiyatro olmak üzere çeşitli türlerde eserler vermiştir.¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, senerayse13@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-1157-4187, Kırklareli/Türkiye.

¹ A. Egemberdiyeva yazarın başlangıçta nesir türü ile daha yakından ilgilendiğini ancak sonrasında şiire ciddi olarak yöneldiğini ifade eder. Ona göre bu yönelimin yazarın eşi ünlü şair Colon Mamitov ile ilgisi bulunmaktadır (2012: 232).

Çalışmanın örneklemini oluşturan ve yazarın 2009 yılında yayımladığı *Tur Uлуу Curt* şiir kitabı ise ‘yazarın geçmiş ve günümüzdeki toplumsal, ekonomik ve kültürel meseleleri ele aldığı eseridir’ (Osmonova, 2023: 175). Tarihi süreçte kendiliğini var etme mücadelesi veren Kırgız toplumunun özgürlük ve vatan sevgisi Mamazairova’nın da temel meselesi olmuştur. Ayrıca eserde yazarın Kırgızların tarihî geçmişini ele aldığı şiirleri yer alır. Yazar, bu şiirlerin yanı sıra Kırgız ve Kazak toplumunun sanat dünyasının önde gelen şahsiyetlerinden Cengiz Aytmatov, Colon Mamitov, Süyünbay Eraliyev, Cunay Mavlyanov, Süymönkul Çokmorov ve Muhtar Şahanov gibi kişilere ithaf şiirlerine de yer vermiştir.² Çalışmada ise şairin *Tur Uлуу Curt* kitabındaki³ vatan temalı şiirleri incelenmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile oluşturulmuştur.

1. Mendi Mamazairova’nın Şiirlerinde “Vatan”

Vatan kavramı, Türkçe Sözlük’te “yurt” ile karşılanmaktadır. Yurt ise “Bir halkın hâkim olduğu üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası; memleket” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-1). Kırgız Türkçesinde ise vatan kavramı “meken” ve “curt”, “ata curt” “ata meken” gibi kelimelerle karşılanır. “Curt” kelimesi Kırgızca-Türkçe Sözlük’te “Göçüp gidilmiş, terk edilmiş yer, oba, yurt; Yurt vatan, ülke, memleket; oba, halk, ahali” şeklinde tanımlanmıştır (URL-2). Kelime konargöçer yaşam tarzıyla ilgili olarak yaşanılan yeri ifade etmek adına kullanılmasının ardından sonraki dönemde “halk, millet ve memleket” anlam alanlarını da kazanmıştır. Nitekim söz konusu ifade günümüzde ‘Kırgızistan’ı ve Kırgızların oturduğu yerleri ifade etmek üzere’ kullanılmaktadır (Özünü, 2014: 174). Ata curt aynı zamanda baba evini de ifade etmektedir.⁴

Kırgız yazar Mendi Mamazairova, şiirlerinde vatan kavramı ile ilişkili olarak “Uлуу Curt”, “Ata Curt”, “Meken” ve “Ata Meken” gibi kavram alanlarını kullanmaktadır. Kavramların şiirlerdeki anlamı sözlük anlamı ile benzerdir. Yazarın “Uлуу Curt” ile halkı; “Ata Curt” ile ise Kırgızların yaşadığı toprakları kastettiği anlaşılmaktadır. Zikredilen ifadeler Kırgız kültür ve zihniyetinin yansımaları vermektedir. Anadolu’da “Ana” olarak nitelenen vatan, Kırgız kültüründe ve Mamazairova’nın şiirinde “Ata” ile nitelenmektedir. Bu hususta Anadolu Türklerinin ata topraklarından ayrılarak Anadolu’ya gitmeleri ve bu sebeple ilk yerleşim yerinden kopuş ve dolayısıyla Anadolu’da (Anadan) türeme ve mesken tutma etkilidir. Ata topraklarını mesken tutan Kırgızlar ise vatan için “Ata” kavramını kullanmaktadır. Bu hususta Kırgızlardaki ataerkil aile yapısının⁵ etkisi olduğu düşünülebilir. Koruyucu ruh anlamında da kullandıkları (Dıykanbayeva, 2016: 46) ata kavramı ile vatanın nitelenmesi ayrıca önem arz eder. Ata ruhuna duyulan saygı ile vatana duyulan saygının bütünleştiği görülmektedir. Nitekim ata yurt ve vatan kavramları insanoğlunun kutsal yaşam kaynağını ifade etmektedir (Cumaliyev’den naklen Özünü, 2014: 173). Bu anlamlar ışığında çalışmada yazarın vatan temasını ele alış biçimi belirlenen başlıklar halinde irdelenmiştir.

1.1. Vatan Sevgisi

Mendi Mamazairova vatanı eşsiz uçsuz bucaksız bir yer olarak betimlemiştir. Vatana dair sevgisini tabiat unsurları ve vatan toprakları üzerinden veren şair, “Biz” şiirinin son dördlüğünde:

Ata Curttay tuğan cerdey,	Ana Vatanım gibi memleketim gibi,
Eç cakta çok üyübüz.	Hiçbir yerde yok evimiz.
Biz ketsek da cer üstündö,	Biz bu dünyadan gitsek dahi,
Kala berer süyübüz...	Kalıverir sevgimiz

² A. Egemberdiyeva bu şiirlerin Kırgızlar için önem arz eden kişilere değil, yazarın ferdi yaşantısı için anlamlı kişilere yazılmış olmasının kitapta yer alan şiirlerin gücüne zarar verdiğini ifade etmektedir (2012: 233).

³ Çalışmada yazarın şiirlerinden verilen alıntılarda yalnızca sayfa numaraları belirtilmiş olup tüm alıntılarda şu baskı esas alınmıştır: Mamazairova, M. (2010). *Tur Uлуу Curt*. Bişkek: Turar.

⁴ Bk. (Dıykanbayeva, 2013: 142).

⁵ Bk. Polat, 2005: 152).

(s.117).

mısraları ile yeryüzünde vatan sevgisinin sonsuzluğunu vurgulamaktadır. Şiirde vatan sevgisini tabiat unsurları ile özdeşleştiren Mamazairova, güzün göç eden turna kuşları ve ilkbaharda açan laleler ile yaşam arasında metaforik bir bağ kurmuştur. Ancak insan, tabiatın bu sonsuz resminin içerisinde yer almamaktadır. Ancak vatana dair duyulan sevgi, yaşam döngüsü gibi devamlılık göstermektedir. İnsan ise ölümlüdür ve kaderinde olanı yaşar. Bu yönüyle şairin vatanı yaratılanların en üstün değeri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

“Tuulgan Cerdin Keçteri” (Memleketin Akşamları) şiirinde de vatan ve tabiat unsurları arasındaki benzerlikten yola çıkan şair, vatan ve gelincik çiçeği arasında bir bağ kurar:

Karegimde kalgan sen, Gözbebeğimde kalan sen,
Kızgaldaktuu kızıl Mekenim Gelincikli kızıl Vatanım.

(s.135).

diyerek vatanın doğa güzelliğine dikkat çeker. Nitekim vatan, uğruna feda edilen canların kanı ile boyanmıştır. Şiirde vatan ve kızıl kavramları arasında metonomik bağ kuran şair, gelinciğin kırmızı rengi ile vatan arasında bir bütünlük ortaya koyar. Gelincik bir bahar çiçeğidir. Kırmızı ve narindir. Gelinciğin renginin kızılığı vatan topraklarında bağımsızlık uğruna dökülen kanlar, feda edilen canlarla ilişkilendirilmektedir. Gelincik çiçeğinin koparıldıktan sonra solan bir çiçek oluşu bakımından da vatanla benzer mahiyeti dikkat çekmektedir. Nitekim kazanılan zaferler veya bağımsızlığın devamlılığı önemlidir. Vatanın unsurlarına dair herhangi bir tahribat vatanın bağımsızlığını tehdit etmektedir. Dolayısıyla gelinciği korumak ile vatanın bağımsızlığını korumak arasında anlamsal bir bağ öne çıkar. Bağımsız bir vatan tıpkı gelincik çiçeği gibi herkesin hayran olacağı bir görünüme sahiptir. Bir bakıma bu güzellik, vatana karşı konulamaz bir sevgi atfeder. Bu fikri “Eneler Ünü” (Annelerin Sesi) şiirinde işleyen şair, Ata Yurt’u sevmemenin mümkün olmadığını vurgular:

Ey, baldar ay! Ey, çocuklar ay!
Eñ birinçi köküröktü öyügön, İlk olarak yüreği acıtan
Adam barbı, Ata Curtun süybögön? İnsan var mı, Ata Yurdunu sevmeyen?

(s.201).

Bir toplumda vatanını sevmeyen bireylerin olması millî ve manevî değerlere zarar verir. Bu husus ayrıca toplumsal bütünlüğü de tehdit eder. Şair “ey çocuklar ay” diye seslenerek vatanını sevmeyen, çeşitli arzular/hırslar uğruna vatanını satan, vatanını bölen, millî ruhu yok sayan/yok eden kişileri diğer bir ifadeyle mankuruları eleştirmekte ve aynı zamanda toplumsal bir mesaj vermektedir. Şiirin bütünü değerlendirildiğinde şiirdeki ilk mısralara dikkat çekmek gerekir. Şiir, şairin “erkek değilim, erkeği doğuran anneyim, halkım için evlat yetiştiriyorum” (s.195) sözleri ile başlar. Bu bağlamda şiirde başlangıçtan sonuna değin bir annenin çocuğuna nasihatlerinin sıralandığı görülür. Nitekim bu anne, toplumsal farkındalığı, millî bilinci yüksek bir annedir. Dolayısıyla kendi gibi bir evlat yetiştirmek ister. Anne, kadın ve toprak benzerliği bakımından değerlendirildiğinde şiirdeki üst akıl olarak işlenen annenin vatan kavramı ile de benzer bir anlamı taşıdığını ifade etmek gerekir. Çünkü vatan “sihirli bir dönüşüm ve yeniden doğuş yeri” (Jung, 2003: 22) olarak anne ile özdeşleştirilmektedir. Jung’un ifadesi ile anne arketipi annelik ile ilgilidir ve besleme, büyütme, taşıma, bereket ve besin sağlama gibi özellikleri söz konusudur. Bu yönüyle toprak ve anne arketipi arasında da bağ öne çıkmaktadır. Bir bakıma vatan, anneye benzetilmektedir. Şiire ad olan “annelerin sesi” ifadesi anne ile vatan bütünselliğiyle halkı uyandırmaya yönelik bir anlam taşır. Tıpkı insanın “anıların ötesinde, fiziksel olarak” içine kaydedilen doğduğu evi (Bachelard, 2014: 45) gibi vatan da kişinin kimliğinin kazındığı bir alandır. Bu kimlik alanı şair için bütüncül bir çerçevede alınılmaktadır. Bu bakımdan Kırgızistan’ı kuzey ve güney olarak aynı önemde ifade eder. Vatanın herhangi bir toprağının bir başkasına üstün veya daha önemsiz olmadığını altını çizer:

Sezimiñe kaydan keldi bölünüş, Hislerine nereden geldi bölünme,
Cürögünö kaydan keldi buzuk iş, Yüreğine nereden geldi bozuk iş,

Eki közüm-Tündük menen Tüştüğüm,
Bir közümdü olup alıp,
Bir karegim soolotuş?
(s.203).

İki gözüm, Kuzey ile Güneyim,
Bir gözümü oyup alıp,
Bir göz bebeğimi solduran.

Kırgızistan'ın her bölgesini aynı önemde gördüğünü ifade eden Mamazairova verilen bu mısralarda geçmişte yaşanan olumsuz durumları okura anımsatır. O, vatan kavramını hem tarihî hem de coğrafi çerçevede işlemiştir. Bu yönüyle şiiri toplumsal belleğin bir aktarıcısı olarak gördüğünü de ifade etmek mümkündür.

1.2. Vatan Tasviri

Mendi Mamazairova, vatan temalı şiirlerinde Kırgızların tarihî görünümünü ele alırken bir yandan da coğrafi güzelliklerini de betimlemektedir. Kırgızların Yenisey'den itibaren yaşadığı pek çok toprağı ele alan şair, şiirlerde yaşam mekânı olarak Ala-Too, Altay, Yenisey, Soñ Köl, Arstanbap, Sarı-Çelek, Sarı-Özön, Oş, Bişkek gibi kent, yerleşim yerleri ve bölgelerden bahsetmektedir. Şair, vatan kavramını adı geçen mekânlar üzerinden işlemiştir.

a. Ala-Too

Mamazairova'nın şiirinde Ala-Too, Kırgız ruhunu sembolize eder ve vatan kavramı ile özdeşleşir. Türk ve dünya mitolojilerinde dağlar kutsal kabul edilmiş ve de dünyanın kozmik merkezi olarak görülmüştür. Dağ, evrenin yaratıcısının yaşam mekânıdır (Eliade, 2002: 26). Türk kültüründe ise Tanrı'ya yakın mekânlar olarak düşünülen dağlar; Gök Tanrı ile ilişkilendirilmiştir (Kalafat, 1990: 33). Ayrıca dağlar Tanrı dışında diğer kutsal şahsiyetler, cinler, periler, devler gibi varlıkların da uğrak alanı oluşu ile tarih boyu insanların dikkatini çekmiştir (Tanyu, 1973, 75-77). Bu bakımdan hem koruyucu hem de cezalandırıcı özelliği ile öne çıkmaktadırlar (Polat, 2020: 156). Kırgızlarda da benzer öneme sahip olan dağlar ve buna bağlı inanışlar toplumda yer almaktadır. Buna dayalı olarak şiirde Kırgız kimliğinin yansıması olarak Ala-Too imgesi işlenir. Vatan temli şiirlerin birçoğunda Ala-Too imgesi Kırgız'ın kaderi anlamını taşımaktadır. Şair, Ala-Too'nun Kırgız'ın vatanı olduğuna ve Kırgızların onu korumak adına gösterdiği çabaya dikkat çeker. "Tur Uлуу Curt" şiirinde Ala-Too'yu korumamanın gelecek için bir ziyan olacağını ifade etmektedir:

Ala-Toomdun başında akak möñgü,
Aktualduu masele boldun bugün.
Seni saktap kalbasak atañ görü,
Kargışına kalaarbız keleşektin.
(s.10).

Ala Dağımın başında ap ak kar,
Güncel bir problem oldu bugün.
Seni korumazsak lanet olsun.
Bedduasına uğrarız geleceğın.

Mamazairova'nın şiirlerinde Ala-Too, heybetiyle, tarihi geçmişiyle Kırgız toplumunun dış olumsuz etkenlere karşı bir kalkan gibidir. "Kim saktayt" (Kim Koruyacak) şiirinde:

Aram oy menen kelgendi,
Kar boroon menen karşı alıp.
Kırgızdın cerin alkaktap,
Ala-Toom turat kaytarıp!
(s.162).

Kötü niyetle yaklaşanı,
Kar fırtına ile karşılayıp
Kırgız toprağımı kucaklayan
Ala-Dağım var koruyan.

mısraları ile dağın koruyucu özelliği imlenir. Dağın koruyucu özelliği ile vatan arasındaki ilişki diğer yandan anne kavramını da öne çıkarır. Ülkü Eliuz, anne ve toprak kavramları ile vatan kavramının içsel bir bağdaşım ve etkileşim içerisinde olduğunu, bireysel çözülmeyi engellediği ve böylelikle millî bütünleşmeyi sağladığını belirtir (2010: 64). Mamazairova'da vatanın sonsuzluğuna dair vurgu anne temi üzerinden de işlenmiştir:

..Keñ Ala-Toom... Kırgızga Ene-Atasıñ,
Kalka bolup tübölük kelatasıñ.
Cer cüzündö rasmiy mamleketim,
Ulutumdun taanitkan tek, atasın.
(s.5).

Büyük Ala-Dağım...Kırgıza anne-babasın
Hep destek oluyorsun ömür boyu.
Yeryüzünde resmî memleketim,
Milletimi tanıtan tek atasın

Yukarıda “Tur Uлуу Curt” şiirinden verilen dörtlükte şair Ala-Too ile vatan kavramını bütünleştirmektedir. Şair bu dörtlükte Ala Too ile anne ve baba arasında bir ilişki söz konusudur. Eliuz’un ifade ettiği gibi vatan anne ile ortak bir bilinçdışı özdeşleşme içerisinde (2010: 64). Dolayısıyla şair sonsuzluğun ve vatan birliğinin vuku bulduğu Ala-Too imgesini anne ve baba kavramları ile anlamlandırır. Aynı zamanda Ala-Too bir kimlik ögesi olarak da kullanılmaktadır. Son mısradan milleti tanıtan tek unsur olarak nitelenen Ala-Too sıradan bir dağ değildir. Mamazairova’nın şiirinde Ala-Too, duyguların da gösterim alanıdır. Kırgız halkının kederi, üzüntüsü, mutluluğu Ala-Too’da yansıma bulur. Eliuz (2010: 66), vatanın kimliğini içinde yaşayan bireylere bağlı olduğunu ifade etmektedir. “Kutsanan bu mekâna bireyden yansıyan izdüşüm, kendi olmaya hazırlayan bütün gücü de birlikte taşır. Birey, yaşadığı her duyguyu, her düşüncüyü, her yönelişi bu kutsi mekâna aktarır, yansıtır.” Dolayısıyla Ala-Too; Kırgızları kuşatan, sarıp sarmalayan hem bireyin hem de toplumun ifade aracıdır. Mamazairova, eşi ünlü Kırgız şairi Colon Mamıtov’a ithafen yazdığı ve onun ölüm tarihi olan “7 Mart 1988-Cıl” (7 Mart 1988) adlı şiirinde:

Ala-Too başı kaygıdan appak, Ala Dağ’ın başı dertten apak
Alıstan ıylayt ak başın çappak Uzaktan ağlıyor ak başını kapatmadan
(s. 52).

mısraları ile Ala-Too’nun karını, acısının bir yansıması olarak tasvir etmektedir. Dolayısıyla Ala-Too’yu, halkın ruhsal bir sığınağı ve ifade alanı olarak değerlendirmek mümkündür. Ala-Too’nun karı ise Kırgızların millî baş giysisi ak kalpak ile ilişkilidir. Ak kalpak Kırgızların kutsal ve millî baş giysisidir. Yukarı asılır, baştan atılmaz (Dıykanbayeva, 2016: 16). Dolayısıyla dağın tepesindeki karlar en yüksekte bulunması ve Ala-Too’nun tepesinde oluşu ile önemlidir. Bu kutsal mekân, Kırgızların bir sığınağıdır. Bir bakıma bu sığınak güzel günlerin habercisidir:

Ala-toomdon köründü ümüttüü nur, Ala dağımdan göründü umut dolu nur,
Tur, uluu curt! Ayağa kalk, yüce vatan!
Kötörül, karaylabay!... Yüksel, boyun eğmeden!...
(s.20).

Yukarıda verilen alıntıda bir bakıma Ala-Too’nun heybeti, varlığı Kırgızların gelecek güzel günlerinin de tezahürüdür. Şair, bu güzel günlere gelene kadar Kırgızların yaşadığı tarihi mücadeleleri de işlemiştir. Ala-Too üzerinden Kırgızların tarihi serüvenini dikkatlere sunduğu “Uлуу Ruh” (Yüce Ruh) şiirinde:

Ala-Tooñ Ala Dağın
Tamırdagı kanda cürüp Damardaki kanda yürüyüp
Birigip kuralgansiñ Yenesayda Çoğalarak birleştin (bir araya geldin)
Yenisey’de
(s.168).

mısraları ile Kırgızların Yenisey’i vatan tuttuğunu ifade eder. Aynı şiirde tarihte ataların bugüne kadar koruyarak çeşitli mücadelelerle savunduğu vatani korumak adına Kırgız’a Kırgız’ı hatırlatmayı hedefler:

Kırgızım! Kırgızım!
Keçee sen, şamal-kanat ulut eleñ,
At menen düynö kezgen bulut eleñ. Dün sen, rüzgâr kanatlı millettin,
Ala-Too turagıñdın bir taşı için,
Namıska tike turgan burut eleñ At ile dünyayı gezen buluttun.
Ala-Dağ evinin/yurdunun bir taşı için,
Namusunu koruyan Kırgızdın.

Aynı şiirin devamından alıntılan bu ifadelerde Kırgızların tarih sahnesindeki serüvenini, varoluş mücadelesini betimlemiştir. Kırgız’a Ala-Too ile, atı ile nasıl var olduğunu ve kendiliğini korumak için ne denli uğraşlar verdiğini hatırlatır. Bu mısralar yazarın kimlik şuurunu ortaya koyar niteliktedir.

b. Altay, Yenisey

Mendi Mamazairova, “Tur Uluu Curt” şiirinde Kırgızların tarihi geçmişini, yerleşim mekânlarını konu alır. Onun şiirlerinde vatan kavramı yalnızca yaşadığı yer ile sınırlı değildir. Mamazairova vatan kavramını geçmişten günümüze bütüncül bir biçimde değerlendirmektedir. Bu bağlamda Altay ve Yenisey’i Kırgızların vatanı olarak betimlemiştir. Nitekim “Yenisey, Kırgızların tarih sahnesine ilk kez çıktıkları yerdir.” (Kıldıroğlu, 2006: 134; Kıldıroğlu 2022: 49). Barthold, Kırgızların Tiyan-Şan’a Yenisey, Altay ve Doğu Türkistan’dan göçüp geldiğini ifade etmektedir (2002). Kırgızlar tarihte Güney Sibiryaya, Yenisey, Tiyan-Şan ve Pamir-Alay dağlarında yaşamışlardır (Abramzon, 1999). Bundan hareketle Mamazairova Kırgızların tarihi geçmişini bugünle birleştirir ve vatan kavramına geniş bir pencereden yaklaşır:

Altay menen Yenesay, Meken bolup,	Altay ile Yenisey vatan olup,
Alaçılar başkardı kösöm bolup	Yalancılar yönetti lider olup
Oşondo da muñbagan uluu curtum,	O zamanlar da dağılmayan vatanım,
Ketilseñ da, kebelbey bekem bolup.	Koparılmaya çalışılsa da, kopmayan sınıksız olup. (s.7).

Yukarıda verilen dörtlükte şair tarihte yaşananları dile getirmiş ve vatanın dağılmaz ve parçalanamaz bütünlüğünü öne çıkarmıştır. “Uluu Ruh” (Yüce Ruh) şiirinde Kırgızların Yenisey’den geldiğini ifade etmektedir:

Yenesaydan ölböy kelgen,	Yenisey’den ölmeden gelen,	
Kırgızım... Uñgu...Ruhuñ közdön tayıp	Kırgızım...Köküm...Ruhun	gözden vazgeçip
Kemüüdö...	Azalmakta... (s.170).	

Yenisey’den gelen Kırgızlar, Manas atanın ruhu ile bütünleşmiş ve Ala-Too’da mekân tutmuştur. Şiirin devamında bu tarihi süreçleri ise şu şekilde ifade eder:

Birigip el bolgonsuñ Yenesayda.	Birleşip halk oldun Yenisey’de
Namısı kaytıp kelip Manasıñdın,	Namusunu koruyarak Manasının
Kürküröp akkın emi,	Coşman/ hakkın şimdi,
Ak möñgü, Ala-Tooñdoy İyik cayda!	Ak kar, Ala Dağında, kutsal mekanında!
	(s.172).

Ala-Too’nun üzerinde kutsal mekândaki ak karlar, Kırgızın refahını huzurunu sembolize etmektedir. Şair, bu şiirinde de vatanın bütünlüğünü ve huzurunu betimlemektedir.

c. Önemli şehirler ve kültürel mekânlar

Mendi Mamazairova *Tur Uluu Curt* şiirinde Kırgızların Kırgızların Ala-Too, Talas, Isık Göl, Bişkek, Oş gibi yerleşim merkezlerine yerleşmesini bir yazgı olarak değerlendirir. Bu mekânları vatanın en güzel yerleri olarak nitelendirir:

Tabiygat da cadırap, belgi berdi,	Tabiat gülümseyerek işaret verdi,
Tagdır kılıp, Ala-Too, Talas cerdi.	Kader, Ala-Too’yu Talas’ı mekân kılıp
Kırgız ordo ornodu, kayra baştan,	Kırgız hanlığı kuruldu yeni baştan.
Asabası biyikten celbiredi!	Bayrağı/sancağı yüksekte dalgalandı!

...	
Karegimdey möltüröp Isık-Kölüm,	Göz bebeğim gibi parıldayan Isık Gölüm,
Karkıram aa, koykoygon suluu cerim.	Turnam güzel yurdum.
Sarı-Çelek, Soñ Kölüm, Arstan babam,	Sarı-Çelek, Soñ Gölüm, Arstan Babım,
Sarı-Özönüm, Oş pirim, alp Bişkeğim	Sarı-Özönüm, Oş pirim, yiğit Bişkeğim.
(s.7).	

Şair, yukarıda alıntılan dörtlüklerde “güzel, yiğit” gibi nitelemelerle sıralanan yerleşim mekânlarının kendisi için önemini ifade eder. Nitekim Kırgızların atalarının türlü mücadelelerle edindiği bu mekânlar halk için yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda bir varlık göstergesidir. Dolayısıyla şairin bu mısralarda “bayrağın dalgalanmasına” ilişkin vurgusu dikkat çekicidir. Kırgızların tarihte yaşadıklarına rağmen Kırgız hanlığının kurulması ve sonrasında adı geçen yerlere yerleşme süreçlerini özetleyen şair, buralarda tarihi zaferle

özgürce yaşamanın önemini dikkatlere sunar. Ayrıca Isık Göl, Sarı Çelek, Soñ Göl gibi yerler günümüzde yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda hem Kırgızların hem de dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen turistlerin uğrak mekânı olarak Kırgızistan'ın tabiat güzellikleri arasındadır. Bu bakımdan da hem ekonomik hem de turistik olarak Kırgızistan'a katkı sağlayan yerler olmaları ile önem arz etmektedirler.

“Eneler Ünü” (Annelerin Sesi), şiirinde ise vatanın insanı hayran bırakan güzelliğini tasvir eder. Isık Göl, Ala-Too, Sarı Çelek, Ak-Say, Arpa ve Oş yerleşim alanlarını vatanın güzel mekânları olarak sıralar:

Eh, Mekenim, Isık-Kölsün çalkıgan, Kışın cayın ak kemesi kalkıgan. Ala-Toomsuñ ak kalpağıñ başında, Sarı Çelek, Ak-Say, Arpa kaykıgan. Caynap catkan Oşumsuñ sen, bilgende. Sırttan kelgen ar bir adam suktanat.	Ah, Vatanım, Isık Gölsün çoşan, Kışın yazın ak gemisin yüzen. Ala-Dağımsın ak kalpağıñ başında, Sarı Çelek, Ak Say, Arpa, uçan. Mutlu Oşumsun sen, biliyorsun. Dışarıdan gelen her adam sana imrenir.
---	--

(s. 202).

Yukarıda alıntılanan mısralarda görüldüğü üzere şair, vatanı Isık Göl'ün üzerindeki beyaz bir gemiye benzetir. Bu mısra ile bağımsız vatan nitelemesi yapması Aytmatov'un *Ak Keme* (Beyaz Gemi) eserini de akıllara getirmektedir. Isık Göl'ün kıyısında beklenen beyaz gemi ve bu mısralarda Isık Göl üzerinde özgürce duran beyaz gemi arasında bir bağ kurulabilir. *Ak Keme* (Beyaz Gemi) povestinde baba ve çocuk arasındaki iletişimin burada halk ve vatan üzerinden verilmesi dikkat çekicidir. Çocuğun babasına özlemi, babasına karşı tüm hislerinin ifade alanı olan Isık Göl burada vatanın önemli bir parçası olarak işlenir. Şairin mısralarında geçmişten beri özlemi kurulan vatan; bir göle, bir gemiye benzetilerek sonsuz, refah ve bağımsız bir unsur olarak ele alınmıştır. Ak kalpağı ile heybetli duran Ala-Too da şairin diğer şiirlerinde öne çıkan bir vatanı imgeleyen unsurların başında gelmektedir. Adı geçen diğer kültürel mekânların şiirde kullanılması ise kültürel belleğe katkı sağlamakta, unutmayı engellemektedir.

Şair aynı zamanda köyünü de şiirlerinde işlemiştir. Köyünü de vatan ve memleket kavramları ile ifade eden Mamazairova, “Tuulgan Cerdin Keçteri” (Memleketin Akşamları) şiirinde “Ayılım dayım aman bol/ Köyüm daima iyi ol” (s.134) diyerek köy-vatan birliğine de dikkat çeker.

1.3. Vatan için Mücadele

Şair, vatan için canlarını feda eden atalarına ithafen de şiirler yazmıştır. Ata yurdunu koruyan, onun için mücadele eden kişilere duyduğu saygıyı önemi dikkatlere sunmuştur:

Tagdır ordom, kapkaluu Ata Curtum, Seni korgop can bergen uluu uñgum, Kayda kaldı, söögüñ Kırgız Atam, Karegindey korgogon ıyık tuusun.	Kader sarayım, kapılı Ata Yurdum, Seni koruyup can veren yüce köküm, Nerde kaldı kemiklerin Kırgız Atam, Göz bebeğin gibi koruduğun kutsal bayrağın (s.6)
--	---

Yukarıda “Tur Uлуу Curt” şiirinden verilen alıntıda görüldüğü üzere Ata Curt ifadesi ile şair Kırgız atalarının canlarını feda ederek kazandığı toprakları kastetmektedir. Bireyin vatan için verdiği mücadele ötekileşmeyi, yalnızlaşmayı engellemiş, millî kimliğin korunmasını sağlamıştır. Ancak bu verilen mücadele gelecek kuşaklara bir ders olmalıdır. Nitekim zorlu yollardan geçerek kazanılan bu zafer değeri fark edilmediği takdirde kaybolur. Bu sebeple bu mısralarda yazarın kaygısını okumak mümkündür. “Asankaygı” şiirinde bu kaygısını işlemiştir:

Kün astınan buyrugan Ata Curttu, Korgop kaluu közüñdün karegindey, Saga bötön-curt bolup bere koybos, Saktap kaluu kırgızday ulutuñdu.	Güneş altından nasip eden ata yurdu Korumalısın göz bebeğin gibi Sana yabancı yurt oluvermez Saklamalısın Kırgız gibi milletini
---	--

(s.167).

Şaire göre Tanrı'nın insana sunduğu önemli bir nimet olarak görülen vatani koruyup kollamak halkın görevidir. Bu sorumluluğu işlediği "Kim Saktayt?" (Kim Koruyacak) şiirinde şöyle seslenir:

Ene den tuulup er öskön,	Anneden doğan er/yiğit/kahraman yetişen
Ereder saktayt elimdi.	Erler/Yiğitler korur halkımı
Bel baylap tuunu kötörgön,	Birlikte bayrağı kaldıran
Berender satpayt cerimdi.	Yiğitler/kahramanlar satmaz yerimi

(s.161).

Yukarıda verilen şiirde anneden doğduklarından itibaren vatanın birer kahramanı olarak yetişen delikanlılar hayat boyu halkı koruyup kollayan, bayrağı dalgalandıran ve vatanın bütünlüğünü saklayan kişiler olarak betimlenmiştir. Yazarın halkına verdiği önem vatan sevgisi ile eşdeğerdir. Ona göre vatani korumak ancak halkın özverisi ile mümkün olabilir.

1.4. Vatanın Bağımsızlığı

Şair Mendi Mamazairova, tarih ve vatan şuuru ile kaleme aldığı şiirlerde özellikle bağımsızlığın korunmasına yönelik kaygısını ve arzusunu dile getirmektedir. Bu noktada halkın sorumluluğuna işaret eden şair "Tur, Uluu Curt" şiirinde:

Tur, uluu curt!	Ayağa kalk, yüce vatan!
Kötörül, karaylabay!...	Yüksel, boyun eğmeden!...

(s.20).

sıkça tekrarladığı bu mısralar ile zikredilen kaygısını ve arzusunu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu tekrarlar Mamazairova'nın şairlik anlayışını ortaya koymaktadır. Nitekim şair, Kırgız toplumunun ilerlemesini, tarihî geçmişinden ders alınmasını ve bugünkü bağımsızlığını sürdürmeye devam etmesini dilemektedir. Bu görüşünü ifade ettiği birçok şiiri bulunur. Bu şiirlerden bazılarında ülkenin refahını tehdit eden kişileri açık bir dille eleştirir. Söz gelimi "Çarçadık" (Yorulduk) başlıklı şiirinde ülkenin birliğini bağımsızlığını bozan kişiler eleştirisinin odağındadır:

Erler ölot mekenim dep, can sayıp	Delikanlılar ölüyor vatanım diyerek canını feda edip
Ene-cerin öto süygön üçünbü?	Ana vatanımı çok sevdiği için mi?
Siler emne?	Sizler neden
Eldi buzup, azgırıp,	Halkı bozup, azdırıp,
Kuytulukka çıgardınar küçüñdü?	İkiyüzlülüğe harcanınız gücünüzü?

(s.37).

Aynı şiirin devamında vatanın güzelliğini ve bağımsızlığın yarattığı refahı öven şair vatanın bu hâline şükretmek gerektiğini salık verir:

Carıkçılık şirindigi uşunda:	Dünyanın tatlılığı şunda:
Meken, eliñ carkıp tursun tuşuñda.	Vatan, halkın parıldasın karşında.
Asmanında atır cıttuu ceriñdin,	Gökyüzünde güzel kokulu yurdunun,
Torgoy sayrap, bürküt uçsun tañında.	Toygara ötüp, kartal uçsun tañında.
Ata Meken caynap tursun canıñda! (s.37)	Ata vatan nur saçıyor yanında

...
Şükür deyli
Azattığın koluñda.

(s.38).

Şair için vatanın refahı mutluluk demektir. Bu vatanın şanlı tarihinden gurur duyan şair, vatanın bütünlüğünün bozulmasıyla iç huzurunun da bozulacağını ifade eder:

Sancırgaluu saamayñdan Ata Curt,	Şanlı şakaklarından Ata Yurt,
----------------------------------	-------------------------------

Bilem sensiz,
Taalayım az ekenin
(s.196).

Biliyorum sensiz,
Mutluluğumun az olacağını

Vatanın uğradığı en ufak bir zarar dahi şairi kaygılandırmaktadır. Dolayısıyla tarihte çeşitli savaşlarla, zorluklarla mücadele eden Kırgız halkının bugün edindiği bağımsızlık şaire göre kesinlikle kaybedilmemeli ve bu kaygıyla önem gösterilerek korunmalıdır. Bağımsızlığın yok olması demek, şair için mutsuzluk demektir. Yaşamın aynı huzur ve arzuyla devamlılığı vatanın bağımsızlığına bağlıdır. Dolayısıyla şairin vatan şuurunun ne denli güçlü olduğu verilen örneklerde açıkça görülmektedir.

1.5. Vatana Karşı Sorumluluk

Mendi Mamazairova, vatan sevgisini ve millî şuuru işlediği çoğu şiirinde yeni nesile bu bilinci aşılama amacı gütmektedir. Şiirlerinde vatana karşı sorumluluk sahibi olmak, tarihî şuuru bir miras gibi taşımak görevini genç nesle vermektedir. “Kırgızdın Kolomtosu Öçpösün Dep” (Kırgızın Ocağı Sönmesin Diye) şiirinin son mısrasında:

Em bolsun caş muunga uluttuk ruh Deva olsun genç nesile millî ruh
(s.150).

sözleri ifade edilen savı somutlamaktadır. Şair için vatan yalnızca korunması gereken bir toprak parçası değildir. Vatan, geçmişten beri ataların yeni nesillere bıraktığı bir ruh, bir mirastır. Bu sebeple vatanın her unsuru muhafaza edilmeli ve sürdürülmelidir. Şair bu misyonu genç nesle yüklemektedir. Nitekim şair çalışmada irdelenen kitabında günümüzde Kırgız’ın değerlerini, birlik beraberliğini yitirmesinden endişe ettiğini ifade eder. Bu sebeple gençlere hitaben birçok vatan temalı şiiri bulunur. “Kırgızımdın Cigitterine” (Kırgız Yiğitlerine) başlıklı şiirinde gençlere vatani sorumluluklarını hatırlatır:

Ağıp tursa tamıra kızıl kaniñ, Akıp dursa damarda kızıl kanın,
Aksaganiñ turmuştan, Kıynalğanıñ, Uzaklaşman hayattan, zorlanman,
Eç kep emes! Ata Curt aman tursa. Hiç dedikodu değil! Ata yurt esen olsa,
Aman tursa el başılar, cakşılariñ, İyi olsa ülkenin yöneticileri, iyi insanları,
Erte oylonsoñ, koyo turup ceke kamıñ, Yarın uyandığında, bırakıp sadece gamın,
El mildetin moynuña artınganiñ! Halk görevini üstlenip
(s.48).

Kuşkusuz şairin şiirinde de belirttiği bu görev yalnızca gençlerin değil, yönetimin ve tüm halkındır. Ancak özellikle gençlere vatana karşı sorumluluklarını yerine getirmelerine dair salık verir. “Caş Adam Kereksiñ Ölköñö” (Genç Adam Ülkeneye Lazımsın) şiirinde bilimle eğitimle yetişecek, gelişecek gençlerin ülke için faydalı olacağını, halkın, vatanın geleceğini kuracağını ifade eder:

Caş adam, kereksiñ ölköñö, Genç adam, gereksin ülkene,
Tuya bil, oşonu sen azır. Farkında ol sen bunun.
Cıyılğan küç, bilim denene, Biriken gücü, bilimi bedenine,
Eliñdin bagına sarıp kıl. Halkının geleceğine harca
(s.45).

Aynı şiirde genç nesli zorluğa karşı mücadeleye ve dayanıklılığa davet eder. Onun da ifadesiyle Kırgız topraklarının ve Kırgız halkının geleceği bu neslin ellerindedir:

Kıyındıkta ceñilbe, cıgılba, Zorluklara yenilme, yıkılma,
Ölköñdün tagdırı koluñda. Ülkenin kaderi senin elinde.
Bağıttı buruuga tüz colgo, Yönünü doğru yola çevirmeye
Akiñ bar bıqşıba, calında! Hakkın var tütme, alevlen!
(s.45).

Nitekim yukarıda verilen mısralarda öne çıkan “Ölköñdün tagdırı koluñda/ Ülkenin kaderi senin elinde” ifadesi bugün Kırgız marşının en anlamlı ifadelerindedir:

Algalay ber, Kırgız el, Yükselmeye devam et, Kırgız yurdu.

Azattığın colunda
Örkündöy ber ösö ber,
Öz tagdırın kolunda.
(Sagınbayeva, 2022).

Özgürlük yolunda.
Gelişmeye, büyümeye devam et.
Kendi kaderin kendi elinde

18 Mayıs 1992’de kabul edilen Kırgız millî marşı ve şairin mısraları arasında anlamsal bir derinlik söz konusudur. Şair Mamazairova halkı heyecanlandıran, harekete geçiren, kahramanlığa ve millî bir sorumluluğa davet eden bir şiir ortaya koymuştur. Nitekim Kırgız millî marşında da halkın vatansever ve özverili olması fikri öne çıkar. Mamazairova’nın genç kuşağa seslenişi de benzer mahiyettedir. Kırgız millî marşının salık verdiği gibi gelecek nesiller Kırgız halkının umududur ve tarihî mirası üstlenmeli, onu korumalıdır. Bu anlamda Mamazairova’nın şiiri yeni nesle tarihini hatırlatma amacı taşımaktadır. Şair, “Uluu Ruh” (Yüce Ruh) şiirinde zikredilen amaçla Kırgızın tarih boyu vatan tuttuğu mekânları, verdiği mücadeleyi ele alır. Aynı zamanda bu tarihi geçmişi bugünün nesline sunar ve onlara Kırgız’ı hatırlatmak ister:

Düynölük çıgaan uuldar arasında,
Emne üçün bizdin erler anda sanda?
(s.169).

Dünyaya nam salan gençler arasında,
Neden bizim yiğitler az sayıda?

Yukarıda verilen mısralarında esasen kendi tarihini, geçmişini, vatanını korkusuzca, kahramanca sahiplenecek ve koruyacak yeni kuşağın azlığından yakınmaktadır. Bu mısralar şairin vatan temalı şiirlerini neden yazdığının iyi bir cevabı niteliğindedir. Kuşaktan kuşağa aktarılıp gelen bu tarihî ve coğrafi miras, bilinçli, özverili, kahraman neslin azlığı ile tehdit altındadır. Dolayısıyla şair bu kaygıyla şiirini kaleme almıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Mendi Mamazairova *Tur Uluu Curt* kitabında yer alan şiirlerinde tarihi süreçte Kırgızların yaşadığı bağımsızlık mücadelesini, yöneticilerin olumsuz yönetim anlayışlarını, tarihî geçmişini dile getirmiştir. Bu şiirler incelendiğinde Mendi Mamazairova’nın vatan kavramı üzerine düşüncelerinin birkaç kaynaktan beslendiği görülmüştür:

- Yazarın doğduğu yer,
- Kırgızların geçmişten günümüze yurt edindiği tüm mekânlar,
- Günümüz Kırgızistan sınırları.

Bu bağlamda Mamazairova’nın şiirlerinde vatan, doğrudan adı zikredilerek konu edildiği gibi Kırgızların yaşadığı mekânların ayrıca ele alınmasıyla da işlenmiş bir temdir. Vatan sınırlarını ifade etmek adına “Ala-Too”, “Isık-Köl”, “Narın”, “Sarı-Çelek” gibi sembolik ve kültürel mekânları ele alan Mamazairova; bu mekânların toplum için anlamını, tabiatın güzelliğini ve bu topraklarda yaşayan halkı betimlemektedir. Yenisey’den Bişkek’e kadar Kırgızların vatan tuttuğu tüm mekânları ele alan şairin, vatan temi üzerine yazdığı şiirlerde vatan kavramını vatanın bağımsızlığını koruma ve vatan için mücadele, tarihte yaşanan savaşlar ve kayıplar için üzüntü, kazanılan zaferler, vatan sevgisi, vatan tasviri gibi çeşitli hususlar çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Şair zikredilen hususları öne çıkardığı şiirlerini kaleme alırken bu şiirler aracılığıyla Kırgız tarihini, Kırgız halkını, Kırgızların vatanını bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarmakta ve bu mirası kendi canı gibi korumak görevini genç nesle yüklemektedir. Dolayısıyla şairin şiiri önemli ölçüde pragmatist bir yön taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abramzon, S. M. (1999). Kırgız cana Kırgızstan Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter. Bişkek: Kırgızstan Soros Fondu.
- Aamatov, M. A.- Abdıldabek kızı, Canıl-Asılbekova, A.I.- Gurkina, L.İ.-Dautov, K.D.- Çekirov, A.Ç. (2008). *Kırgız Respublikasının Cazuuçuları*. 1.Cilt. Bişkek: Kırgız Respublikasının Mamlekettik Patent Kızmatı.
- Bachelard, G. (2014). *Mekânın Poetikası*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Barthold, S. M. (2002). Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihıy Bulaktarı. (Çev. Murat Kocobekov, Taalay Abdiyev). Bişkek. Ktmu.
- Dıykanbayeva, M. (2013). Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S.49. 131-144.
- Dıykanbayeva, M. (2016). Kırgızlarda Atalar Kültü. Konya: Kömen Yayınları.
- Egemberdiyeva, A. (2012). *Kırgız Ayaldar Poeziyası*. Bişkek: Ayat.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kalafat, Y. (1990), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kıldıroğlu, M. (2006). IX-XVI. Asırlarda Yenisey-İrtiş Bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 30. 133-166.
- Kıldıroğlu, M. (2022). *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mamazairova, M. (2010). *Tur, Uлуу Curt*. Bişkek: Turar Basması.
- Polat, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, İ. (2020). *Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Dağ Kültüne Bağlı Varlıklar*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sagınbayeva, B. (2022). “Türk İstiklâl Marşı ile Kırgız İstiklâl Marşı'nın Karşılaştırmalı Analizi”. *Tasam*. Erişim Tarihi: 25.03.2024, Erişim linki: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70124/turk_istiklal_marsi_ile_kirgiz_istik-
- Tanyu, H. (1973), *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Osmonova, C. R. (2023). Mendi Mamazairovanın “Tur, Uлуу Curt” Poemasında Adam, Koom, Mezgil Maselesi. C.3. *Nauka Obrazovaniye Tehnika*. 173-179.
- Özünlü, E. E. (2014). Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt. *Bilig*. S.71. 169-178.
- Jung, C.G. (2003). *Dört Arketip*. (Çev.Zehra Aksu Yılmazzer). İstanbul: Metis Yayınları.
- URL-1: <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 14.03.2024
- URL-2: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php> 14.03.2024

